

Südabə Nəsrəddin qızı İsgəndərova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, müəllim
sudaba.isgandarova@adpu.edu.az

MƏKTƏBƏQƏDƏR DÖVRDƏ UŞAQLARIN PSIXİ İNKİŞAFINDA REFLEKSİV BACARIQLARIN FORMALAŞMASI ŞƏRTLƏRİ

Aşar sözlər: məktəbəqədər yaş dövrü, refleksiya, özünüqiymətləndirmə, təqlid, özünü dərk etmə

Conditions for the formation of reflexive skills in the psychological development of children in the preschool period

Summary

In this article, the author describes the period of formation of children's reflexive abilities. This is preschool age with the development of personality through imitation, where the formed self-consciousness shows a tendency to introspection, self-esteem, self-affirmation, the ability to imitate, creating conditions for the development of reflection.

Understanding ethical qualities through identification, the child perceives himself, creating an image for himself.

The author suggests that for a successful result, the development of reflection in adulthood as a result of joint activities and interaction with the teacher. The author notes that if you follow the recommendations, you can achieve some success.

Key words: *preschool age, reflection, self-esteem, imitation, self-awareness*

Refleksiv bacarıq və vərdişlərin ilkin əlamətləri məktəbəqədər yaş dövründə inkişaf etməyə başlayır. Bu zaman refleksiyanın inkişafına təkan verən uşağın böyüklərlə nitq vasitəsi ilə ünsiyyətdə olmasıdır. Məktəbəqədər yaş dövründə uşağın psixi inkişafı sayəsində refleksiya imkanları artır. Məsələn, identifikasiya yolu ilə etik normaları dərk edir və etik keyfiyyətlər qazanır. Uşaq özü üçün obraz yaradaraq özünü dərk edir. Bu zaman özünün davranış etalonu anlayışı ilə davranışını müqayisə edir. Öz “məni” etalonla və başqa insanların “məni” ilə əlaqələndirərək refleksiv imkanları inkişaf etdirir. Böyük məktəbəqədər yaş dövründə refleksiyanın inkişafı birgə fəaliyyət və pedaqoqla qarşılıqlı təsirin nəticəsində həyata keçir:

- uşaqda öz daxili dünyasına marağın yaranmasına şərait olur;
- öz davranış və imkanlarını, özünü düzgün qiymətləndirmək bacarığını öyrənir;
- başqalarının fikirlərini anlayır və hörmətlə yanaşmanı öyrənir;
- əldə etdiyi təcrübəni, təəssuratları müzakirə etmək, ifadə etmək imkanı qazanır;
- konfliktləri həll etmə bacarığı əldə edir;
- uşaqlarda empatiya inkişaf edir;
- özünə və yoldaşlarına müsbət münasibət formalaşır.

Refleksiya yeni biliyin əvvəlki biliyə transformasiya olunmasında, dərk olunmasında, inteqrasiya olunmasında vacib rol oynayır. Refleksiya o zaman baş verir ki, uşaq təlim prosesinə daxil olur və aktiv olur. Refleksiyanın müxtəlif sahələrdə təzahürünə görə bu növləri vardır: koqnitiv, psixomotor, affektiv, şəxsiyyətlərəsas.

Kiçik məktəb yaşlı uşaqlar təhsilin birinci ilində fəaliyyətin iradi tənzimlənməsində, problemin təhlilində, fəaliyyətin daxilə planlaşdırılmasında, qrupda bələdləşməkdə, refleksiv imkanların tətbiqində çətinlik çəkirlər. Ona görə də məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlarda intellektual refleksiyanın inkişafına şərait yaratmaq lazımdır. İdraki refleksiyanın ilkin şərtləri kimi uşağın tapşırıqların həlli üçün onun ayrı-ayrı komponentlərinə bələdləşmənin yaranması və təkmilləşməsinə qeyd etmək olar. Bu komponentlərə şərtlər, yerinə yetirilmə yolları və nəticə aiddir.

İdraki refleksiyanın öyrənilməsi üçün uşaqlara problemlə tapşırıqlar verilir və onun həlli tapşırılır. Problemin yaradıcı həlli öz imkanlarını, nəticələrini əvvəlcədən proqnozlaşdırmağı və ya tapşırıqın

yerinə yetirilmə xüsusiyyətlərinin dərk edilməsini tələb edir. Bu zaman tapşırıqların uğursuz həlli və şərtlərin uyğun olmaması səbəbindən uşaqlar nəticə ala bilmədikləri üçün situasiya modelləşdirilir.

Refleksiv qabiliyyət və bacarıqların psixoloji xüsusiyyətlərini tam başa düşmək üçün onun uşaqlıqda yaşa görə formalaşma xüsusiyyətlərini bilmək vacibdir. Q.S.Pyankova, ontogenezin müxtəlif mərhələlərində refleksiv bacarıq və vərdişlərin inkişaf xüsusiyyətləri və qanunauyğunluqlarını öyrəkən, ontogenezdə refleksivanın meydana gəlməsi ilə əlaqəli onun bir sıra mürəkkəb mərhələlərdən keçdiyini müəyyən edir (M.N.Apletayev, V.QBoqin, N.V.Dorofeyeva, V.V.Davidov, E.I.Isaev, N.V.Repkina, V.I.Slobodcikov) (2, c. 40).

Məktəbəqədər dövrdə uşaqların davranışı intellektual özünütənzimetmə çərçivəsindən çıxaraq sosial davranış və hərəkətlərin idarəsi müstəvisinə keçir. İntellektual özünütənzimetmə şəxsiyyət və mənəvi özünütənzimetmə forması alır. Davranışın mənəvi normaları tədricən uşaqlarda adət şəkli almış hərəkətlərə çevrilir, davamlı xarakter alır və öz situativliyini itirir (4, c. 914). Məktəbəqədər uşaqlığın sonunda uşaqların əksəriyyətində müəyyən əxlaqi mövqe formalaşır, bu və ya digər dərəcədə özünün ardıcıl xarakteri ilə seçilir. Bu dövrdə uşaqların gələcək şəxsi taleyində əhəmiyyətli rol oynayan bir sıra davamlı və faydalı keyfiyyətlər kompleksi meydana gəlir. Bu uşağın ətrafdakı adamlar tərəfindən tanınmağa və bəyənilməyə cəhd etməsindən ibarətdir. Bu zəmində, normal tərbiyə şəraitində uşaqlarda uğur qazanmağa təlabat, məqsədyönəmlilik, özünə inam hissi, müstəqillik və s. kimi bir çox keyfiyyətlər yaranmış olur. Böyük məktəbəqədər yaşda uşaqlarda ətraf adamlarla əlaqələrə yönəlmiş ünsiyyət motivləri dərinləşir. Uşağın hər şeyi bilmək istəyi kimi özünü göstərən təbii xüsusiyyətləri vasitəsilə onlarda ünsiyyətin yeni motivləri-ışğuzarlıq və şəxsi fəallıq kimi keyfiyyətləri müşahidə olunur. Onların vasitəsilə uşaq hər hansı məsələnin həllində çətinlik çəkərkən yaşlılara müraciət edir, öz hərəkətlərinin yaşlılar tərəfindən qiymətləndirilməsini istəyir. Böyük məktəbəqədər yaşın sonlarına doğru uşaqların əksəriyyətində təlimə daxili, şəxsi-iradi hazırlığın ilkin əlamətləri müşahidə olunur ki, bu da uşağın məktəb təliminə ümumi psixoloji hazırlığının zəruri tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər (1, c. 71). Məktəbəqədər yaşlı uşaqların çoxu fəaliyyət prosesində öz uğuru və ya uğursuzluğuna emosional reaksiya göstərir, nəticədən asılı olaraq müsbət və ya mənfi hisslər keçirilər. Uşaq fəaliyyətinin nəticəsi olan uğuruna sadəcə olaraq sevinmir, həm də özünəməxsus tərzdə iftixar hissi keçirir, öz şəxsi ləyaqətini nümayiş etdirməyə çalışır. Lakin elementar özünüqiymətləndirmə reaksiyaları çox nadir hallarda müşahidə olunur. Psixoloqların fikrincə, 3,5 yaşlı uşaqlarda emosional reaksiyalar kütləvi xarakterli olduğu halda, 4 yaşlı uşaqlar öz imkanlarını daha real qiymətləndirmək bacarıqlarına malik olurlar. Məktəbəqədər yaşın sonlarına doğru uşaqlarda öz bacarıq və qabiliyyətləri haqqında təsəvvürlər meydana gəlir. Onlar şəxsi uğur və uğursuzluğun qabiliyyətlərdən asılılığını müəyyən səviyyədə dərk edir, bu qənaəti eyni bir işi başqaları ilə müqayisədə hansı səviyyədə yerinə yetirdiklərini müşahidə etməklə əldə edirlər. Müəyyən edilmişdir ki, 4,5 yaşlı uşaqlarda özünəinam hissi çox güclü olur və onlarda adekvat iddia səviyyəsi hələ formalaşmamışdır. Onlar çox vaxt gücləri çatmayan işlərə əl atır, bu işin öhdəsindən gələ biləcəklərinə inamlı olurlar. 5-6 yaşlarında uşaqların psixoloji simasında, davranışın emosional-motivləşmə baxımından tənzimində diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlərdən biri də motivlərin qarşılıqlı tabeliyidir. Uşaqlar təsadüfi istək və meyllərini ləngitməklə, onları əxlaqi cəhətdən daha yüksək əhəmiyyətli motivlərə tabe etməyə çalışırlar. Onlar keçmişdə daha kiçik olanda nələr baş verdiyini, gələcəkdə nələrin olacağını yaşlılardan xəbər alır, güclü, cəsur, xeyirxah və ağıllı adamların hərəkətlərinə rəğbət bəsləyirlər. Məktəbəqədər uşaqlıq illərində insanın şəxsiyyət keyfiyyətlərinin baza əlamətləri təşəkkül tapmağa, formalaşmağa başlayır, get-gedə möhkəmlənir, şəxsiyyətin davamlı fərdiyyətinin əsas əlamətlərinə-xarakterə çevrilir. Uşağın psixikasında şəxsiyyətyönümlü keyfiyyətlər kimi nəzərdən keçirilən emosionallıq və ünsiyyətlik, dözümlülük və səbr, işğuzarlıq və qətiyyətlilik və s. keyfiyyətlər bir çox amillərin – genotip və mühitin, şüur və şüuraltının, operant və şərti reflektor öyrənmənin, təqlidin və s. təsiri altında yaranır və möhkəmlənir. 3-4 yaşlarından başlayaraq uşaq ona verilən tələb vasitəsilə, özünü başqaları ilə müqayisə etmək yolu ilə özünüqiymətləndirmə sistemə yiyələnir, davranışın iradi tənzimi formalarına sahib olur. Bu, uşağın «daxili mövqeyinin»- ətraf aləmə, başqa adamlara və özünə qarşı münasibətinin kifayət qədər davamlı sisteminin formalaşdığına göstəricisi olub, olduqca dəyərli keyfiyyət kimi nəzərdən keçirilə bilər. Onun ilkin əlamətləri uşağın sonrakı ontogenetik inkişaf mərhələlərində davamlı və sabit psixoloji törəmələrin, şəxsiyyətə məxsus bir çox keyfiyyətlərin, ilk növbədə isə, müstəqillik, dözümlülük, məqsədyönəmlilik, təkidlilik, qətiyyətlilik və s. kimi iradi keyfiyyətlərin formalaşması və

inkişafının çıxış nöqtəsi olur. Psixoloqların fikrincə, 7 yaşında uşaqlar özlərini əsasən xarici əlamətlər baxımından səciyyələndirir və daxili ələmlərini davranışlarından fərqləndirə bilmirlər. Formalaşmış özünüdərkətmə sayəsində uşaqlarda özünü təhliletmə meyli yaranır. Bunun vasitəsilə uşaqlar onları əhatə edən mühitdə nələrin baş verdiyini, bu hadisələrin onlara nə dərəcədə aid olmasını anlamaya başlayırlar. Bu dövrdə uşağın şəxsiyyətinin inkişafında diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlərdən biri də ətrafdakı adamların, xüsusilə yaşlıların və yaşıdların təqlid edilməsidir. Müəyyən edilmişdir ki, məktəbəqədər yaş dövrü təqlidçilik yolu ilə şəxsiyyətin inkişafı üçün senzitiv yaş dövrü kimi nəzərdən keçirilə bilər. Məktəbəqədər dövrdə uşaqların təqlidçiliyi mənəvi-etik selektivliyə (seçiciliyə) malik olmadığı üçün, onlar yalnız müsbət deyil, həm də mənfi davranış nümunələrini asanlıqla mənimsəyirlər. Bu da uşaqlıq illərində pis vərdişlərin mənfi adət şəkli almış hərəkətlərin meydana çıxmasına səbəb olur. 3-4 yaşlarından başlayaraq uşaqlarda yaşlıların davranışını müşahidə etmək, onların nümunəsi və təsiri nəticəsində xarakterin ilkin və davamlı əlamətləri formalaşmaya başlayır. Bu prosesdə uşağın ilk tərbiyəçiləri olan valideynlərin rolu xüsusilə böyükdür. Uşaqlar üçün müsbət təqlid obyekt olan valideynlər, onların uşağa müsbət münasibəti onun psixikası və davranışına daha güclü təsir göstərir. Psixoloji tədqiqatlar vasitəsilə sübut olunmuşdur ki, 3-8 yaşlar dövründə uşaqlar valideynlərin təsirinə qarşı daha həssas və itaətkardır. Göstərilən yaş həddində oğlanlar və qızların yaşlıların təsirinə həssaslığında fərqlərin mövcudluğu da müəyyən edilmişdir. Belə ki, qızlarda valideynlərin təsirinə qarşı həssas münasibət daha tez başlayır və daha uzun müddət davam edir. Qızlar daha itaətkar və sözbəxan olurlar. Oğlanlarda bu proses qızlardan fərqli olaraq iki il gec, yəni 5 yaşında başlanır və 7 yaşadək davam edir. Məktəbəqədər uşaqlıq dövründə uşaq öz psixi inkişafında çox uzun bir inkişaf mərhələsi keçir. Bu illər ərzində uşaqlarda intellektual planda daxili əqli əməliyyatlar təşəkkül tapır və təkmilləşməyə doğru istiqamət götürür: İdraki, şəxsi həyatı, daha sonra isə emosional-motivləşmə sferasında yeni törəmələrin əsası qoyulur. Psixi idrak proseslərinin və əxlaqi cəhətdən qiymətləndirilən davranış normalarının ixtiyariliyinin intensivliyində artım tempi müşahidə olunur. Bu illər ərzində uşağın mənimsədiyi davranış normaları və qaydaları onun davranışını idarə etməyə başlayır. İxtiyari hərəkətlərə çevrilmiş, əxlaqi cəhətdən tənzimlənən hərəkətlər vasitəsilə uşaqla onun mühiti arasında əlaqələr genişlənir, şəxsi və işgüzar fəallığı şərtləndirən müxtəlif motivlər yaranır. Bunların vasitəsilə uşağın fərdiyyətçi-subyekt kimi müstəqil davranışı genişlənir. O, uşağın şəxsiyyət yönümlü fəallığına, yeni sosial keyfiyyətlər daşıyıcısı kimi həm intellektual, həm də əxlaqi-motivləşmə cəhətdən başqalarından aydın fərqlənən xüsusiyyətləri kompleksinin bitkin əlamətlərinin meydana gəlməsində zəmin yaradır.

Beləliklə, məktəbəqədər dövrdə uşaqların psixi inkişafında reflektiv bacarıqların formalaşması şərtlərinə düzgün formalaşan tələbat-motivasiya sferası, özünüqiymətləndirmə, təqlid etmə bacarığı, özünüdərkətmə, əqli əməliyyatlar, emosional-iradi sfera və digər sahələr mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Бородина В.А., Цилицкий В.С., Тьюторское сопровождение формирования рефлексивных механизмов социализации детей с ограниченными возможностями здоровья (теоретические основы): учебно-методическое пособие, Челябинск, 2017. -117 с.
2. Бизяева А.А. Психология думающего учителя: Педагогическая рефлексия / А.А.Бизяева. – Псков: ПГПИ им. С.М.Кирова, 2004. 216 с.
3. Петерсон Л.Г. Формирование и диагностика организационно-рефлексивных общеучебных умений в образовательной системе «Школа 2000»: метод. пособие / Л.Г.Петерсон, Ю.В. Агапов. – М.: УМЦ «Школа 2000...», 2009. – 112 с.
4. Цилицкий В.С. Закономерности формирования рефлексивных умений и навыков на разных этапах возрастного развития человека / В.С.Цилицкий // Молодой ученый. – 2015. – № 22. – С. 913–917.

göndərildi 14.12.2020:

qəbul edildi. 28.12.2020